

Sociological Study of the Perception of Corruption in Iran

Hamed Shiri

(Corresponding Author)

Assistant Professor, Department of Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran,
(h.shiri@pnu.ac.ir)

Morad Baradaran

Assistant Professor, Department of Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran,
(mbbaradaran@pnu.ac.ir)

Alimohammad Javadi

Assistant Professor, Department of Sociology, Payame Noor University, Tehran, Iran,
(javadi.alimohammad@pnu.ac.ir)

Abstract

Corruption is seen as a pervasive and global problem in all countries of the world, although it is different in terms of type, intensity and generality. This problem has been widely researched due to its economic costs and destructive effects on development trends and quality of governance. However, due to the difficulties of measuring “real corruption”, measuring “perception of corruption” has been considered as the best alternative method. In this regard, the article has been done with the aim of measuring the Iranians’ perception of corruption and analyzing its causes and consequences. Methodologically, the study was carried out in a documentary Method, by secondary analysis of the WVS 7th wave data. The data was collected in 64 countries in 2020, including Iran. According to the findings, Iranians’ perception of financial and administrative corruption is very high. The findings also show that the perception of corruption is influenced by variables such as “education”, “population size”, “savings rate” and indicators such as “livelihood poverty”, “membership in religious institutions”, “religious belief” and “media orientation”. In terms of consequences, the results indicate that the perception of corruption, in addition to social damages (such as “social dissatisfaction” and “feeling of insecurity”) is mainly focused on the consequences that target the political system.

Keywords: Corruption, Perception of Corruption, Measurement of Corruption, Good Governance, World Values Survey (WVS).

Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 1, Spring 2024, 79–111.

Received: 19/1/2024 Accepted: 4/4/2024

Extended Abstract

1. Introduction

Corruption is a pervasive phenomenon and a global problem that can be seen in all countries of the world with different degrees of type, intensity and generality. According to estimates of the non-governmental organization Transparency International (TI), there is no country in the world that is free from corruption. The pervasiveness and generality of corruption in different societies shows the fact that Iran is also facing this social problem in different ways and according to international evaluations, it is one of the most corrupt countries in the world: According to CPI data in 2022, Iran is ranked 147 among 180 countries in the world (Transparency International, 2022). The issue of corruption has been researched a lot due to its economic costs and destructive effects on the development trends and quality of governance, and in recent years, a growing literature has been developed around this issue and especially the ways of measuring it. Despite this, due to the difficulties of measuring actual corruption, the common method of studying this phenomenon is to measure “perception of corruption”. The most widely used method of studying corruption is the “Corruption Perception Index” (CPI), which has been provided by Transparency International since 1995. In addition, one of the latest studies on the perception of corruption has been conducted in the framework of “World Values Survey” (WVS). In the last wave of this survey, wave 7 (2022), for the first time the issue of corruption has been added to the set of global values and attitudes. The current research aims to sociologically investigate Iranians’ perception of corruption and has analyzed the data of the 7th wave of the World Values Survey (WVS). In this survey - unlike the International Transparency Study (TI-CPI) which depends on experts’ evaluations - the perception of corruption has been measured with direct reference to citizens’ opinions. The reanalysis of these data, in addition to providing us with a new and different picture of the corruption situation in Iran, also provides the possibility to analyze the role of variables affecting the perception of corruption and also its consequences.

2. Method

Methodologically, the study has been done in a documentary method and with secondary analysis of the data of wave 7 (2017-2022) of World Values Survey (WVS). The 7th wave of this survey was implemented between 2017 and 2022 with a sample of 94,278 people in 64 countries of the world, including Iran (Haerpfer et al, 2022). The data was collected in 2020 in all provinces of Iran with a sample of 1499 people. “Perception of corruption” in WVS Study is measured

with 12 items that monitor various aspects of corruption. One of these items, which measures “the presence or absence of financial and administrative corruption in the country”, has been included as an indicator of “corruption perception index”.

3. Findings

The findings indicate that Iranians’ perception of corruption in the country is relatively high, although according to the ranking of countries, Iran has obtained the 15th rank among the 64 countries studied (that is, a relatively good rank). Meanwhile, in the same year and in the estimation of Transparency International (TI), Iran ranked 149 among 180 countries (that is, a very bad situation). In other words, TI estimates are more pessimistic and have predicted a weaker score and a lower position for Iran in terms of corruption. It seems that one of the reasons for the discrepancy in the findings is that the perception of ordinary citizens is probably more influenced by the background conditions and socialization processes than the perception of experts, and it does not necessarily reflect the reality of corruption. Causal analysis showed that “Education”, “Population Size”, “Savings Rate”, and indicators of “Livelihood Poverty”, “Membership in Religious and Charitable Organizations”, “Religiosity” and “Media Orientation” have an effect on Iranians’ perception of corruption: According to the findings, people with higher education have a higher perception of corruption levels in the country. The effect of “population size” means that unlike small urban or rural environments, in large and densely populated cities, the probability of corruption is higher and, as a result, the perception of corruption is also higher. Under the economic factors, the perception of corruption is only related to the variables “savings rate” (negative relationship) and “livelihood poverty” (positive relationship). In other words, people with less savings and living in poverty have a higher perception of corruption in the country. The results show that the members of religious and charitable institutions and religious people evaluate the prevalence of financial and administrative corruption in the country as “low”. Also, a similar belief is seen among those who mostly use formal media (radio and television), while the users of mobile media and social networks evaluate the prevalence of corruption in the country as “high”. The pathological consequences of the perception of corruption are mainly aimed at the consequences that directly or indirectly target the political system: Such as institutional mistrust, political pessimism, dissatisfaction with the functioning of the political system, suspicion of the election institution, tendency to protest political action, weakening of patriotism and reduction of political participation. In addition to political effects, the perception of corruption also brings dangerous social consequences such as “social dissatisfaction” and “feeling of insecurity”.

4. Conclusion

In general, it can be argued that although the role of unrealistic variables in the perception of corruption cannot be denied, but these variables can only affect the severity and weakness of perceptions and not the presence or absence of corruption. In fact, the main factor is the existence of real corruption, which more than any other factor shapes people's mental attitudes and perceptions and causes real damage. Therefore, changing attitudes requires a change in social reality. Theoretical approaches and field research have shown that the most efficient way to control corruption is to follow the "good governance" model, which plays a role more than any other factor in optimizing the functioning of the government, increasing the efficiency of the judicial system, and reforming the administrative structure. Good governance basically involves changing and reforming trends and processes aimed at shrinking the government, the quality of laws, improving official salaries, media freedom and transparency of activities.

بررسی جامعه‌شناختی ادراک فساد در ایران

حامد شیری^۱

مراد برادران^۲

علی محمد جوادی^۳

چکیده

فساد پدیده‌ای فراگیر و مسئله‌ای جهانی است که با درجات متفاوتی از نوع، شدت و عمومیت در تمامی کشورهای جهان دیده می‌شود. موضوع فساد به دلیل هزینه‌های اقتصادی و اثرات ویرانگر آن بر روندهای توسعه و کیفیت حکمرانی، بسیار مورد تحقیق قرار گرفته است. با وجود این به دلیل دشواری‌های «واقعیت‌سنجی فساد»، روش رایج در مطالعه این پدیده اندازه‌گیری «ادراک فساد» است. در این راستا مقاله حاضر با هدف سنجش ادراک فساد در ایران و تحلیل علل و پیامدهای آن به اجرا درآمد. از نظر روشی این مطالعه به شیوه اسنادی و با تحلیل ثانویه داده‌های موج هفتم (۲۰۱۷-۲۰۲۲) پیمایش ارزش‌های جهانی به انجام رسید که آمارهای آن در ۶۴ کشور جهان از جمله ایران در سال ۲۰۲۰ گردآوری شد. یافته‌های تحقیق برحسب شاخص ادراک فساد، بیانگر رواج زیاد فساد مالی و اداری در کشور بود. یافته‌های تبیینی نشان داد که ادراک ایرانیان از فساد برحسب متغیرهای «تحصیلات»، «اندازه جمعیت»، «میزان پس‌انداز» و شاخص‌های «فقر معیشتی»، «عضویت در نهادهای مذهبی»، «دین‌باوری» و «گرایش رسانه‌ای» متفاوت است. نتایج همچنین گویای این بود که پیامدهای ادراک فساد علاوه بر آسیب‌های اجتماعی مانند «نارضایتی اجتماعی» و «احساس ناامنی»، عمدتاً معطوف به پیامدهایی است که نظام سیاسی را هدف قرار می‌دهد.

کلیدواژگان: فساد، ادراک فساد، سنجش فساد، حکمرانی خوب، پیمایش ارزش‌های جهانی (WVS).

۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / h.shiri@pnu.ac.ir

۲. استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران / mbbaradaran@pnu.ac.ir

۳. استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران / javadi.alimohammad@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۷/۱۶

فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره ۱، بهار ۱۴۰۳، صفحات ۷۹ تا ۱۱۲

ISSN: 2476-6933/ © Kharazmi University

۱. مقدمه و بیان مسئله

فساد^۱ را به‌طور کلی می‌توان به معنای سوءاستفاده از قدرت، منابع و امکانات عمومی با هدف نفع خصوصی یا انتفاع شخص ثالث تعریف کرد (بانک جهانی،^۲ ۱۹۹۷؛ رز-اکرمن،^۳ ۱۳۸۵؛ راغفر،^۴ ۱۳۸۹). این پدیده چونان واقعیتی همزاد دولت و به‌مثابه یکی از مسائل مهم اجتماعی از اواسط دهه ۱۹۹۰ به‌ویژه در ارتباط با هزینه‌های اقتصادی در کانون توجه قرار گرفت و امروزه «کنترل فساد» یکی از مؤلفه‌های اصلی «حکمرانی خوب»^۵ قلمداد می‌شود (صندوق بین‌المللی پول،^۶ ۲۰۰۵؛ کافمن^۷ و دیگران، ۲۰۰۹).

پیامدهای اقتصادی و آسیب‌های اجتماعی فساد به‌مثابه یک بیماری اجتماعی می‌تواند کل پیکره نظام اجتماعی را متلاشی کند. بانک جهانی (۱۹۹۷) از فساد به‌عنوان «سرطان» و بزرگ‌ترین مانع توسعه اجتماعی و اقتصادی یاد می‌کند. به‌گواه پژوهش‌ها، فساد اثرات زیان‌باری بر تولید ناخالص داخلی، رشد اقتصادی و کیفیت سرمایه‌گذاری دارد (پلگرینی و جرلاگ،^۸ ۲۰۰۴؛ مائورو،^۹ ۱۹۹۵)، نابرابری درآمدی و فقر را افزایش می‌دهد (گوپتا^{۱۰} و دیگران، ۲۰۰۲)، با تضعیف اعتماد عمومی و حمایت‌های اجتماعی جریان توسعه را مختل می‌سازد (موریس و کلسنر،^{۱۱} ۲۰۱۰؛ روشتاین و ایک،^{۱۲} ۲۰۰۹) و با کاهش رضایت اجتماعی، بنیان‌های مشروعیت نظام سیاسی را به چالش می‌کشد، بی‌ثباتی سیاسی را افزایش می‌دهد و سازمان‌های دموکراتیک را تهدید می‌کند (پلگرینی و جرلاگ، ۲۰۰۴؛ اندرسون و توردووا،^{۱۳} ۲۰۰۳).

1. Corruption

2. World Bank

3. Rose-Ackerman

4. Good governance

5. IMF

6. Kaufman

7. Pellegrini & Gerlagh

8. Mauro

9. Gupta

10. Morris & Klesner

11. Rothstein & Eek

12. Anderson & Tverdova

بر پایه برآوردهای سازمان غیردولتی شفافیت بین‌الملل، هیچ کشور عاری از فساد در دنیا وجود ندارد. داده‌های «شاخص ادراک فساد» (CPI)^۱ در ۲۰۲۲ نشان می‌دهد که بیش از دوسوم کشورها امتیاز زیر ۵۰ (گرایش به فساد زیاد) دارند. کشور دانمارک با امتیاز ۹۰ کمترین و سومالی با امتیاز ۱۲ بیشترین فساد را داشته‌اند (سازمان شفافیت بین‌الملل،^۲ ۲۰۲۲).

فراگیری و عمومیت فساد در جوامع مختلف بیانگر این واقعیت است که ایران نیز به اشکال مختلف با این مسئله اجتماعی مواجه بوده و بر اساس ارزیابی‌های بین‌المللی از فساد خیزترین کشورهای جهان است؛ به طوری که طبق داده‌های CPI، در سال ۲۰۲۲ ایران در بین ۱۸۰ کشور جهان در جایگاه ۱۴۷ قرار گرفته است. وضعیت ایران در این شاخص در یک دهه اخیر مطلوب نبوده و تاکنون نتوانسته است امتیازی بالاتر از ۳۰ و رتبه ۱۴۷ (در سال ۲۰۱۷) به دست آورد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: امتیاز و رتبه CPI ایران طی سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۲

سال	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸	۲۰۱۹	۲۰۲۰	۲۰۲۱	۲۰۲۲
امتیاز	۲۸	۲۵	۲۷	۲۷	۲۹	۳۰	۲۸	۲۶	۲۵	۲۵	۲۵
رتبه	۱۳۳	۱۴۴	۱۳۶	۱۳۰	۱۳۱	۱۳۰	۱۳۸	۱۴۶	۱۴۹	۱۵۰	۱۴۷
تعداد کشورها	۱۷۶	۱۷۷	۱۷۵	۱۶۸	۱۷۶	۱۷۸	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰	۱۸۰

منبع: شفافیت بین‌الملل، ۲۰۲۲

پژوهش‌های داخلی نیز برآوردهای بین‌المللی فساد در ایران را تأیید می‌کنند (ازجمله رفیع‌پور، ۱۳۸۶؛ صادقی و دیگران، ۱۳۸۹). طبق گزارش مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، ادراک مردم از رواج فساد در یک دهه اخیر افزایش یافته و از ۶۳٪ در سال ۱۳۸۸ به ۸۸٪ در سال ۱۳۹۵ رسیده است (بهشتی و خان‌محمدی، ۱۳۹۹: ۵۰).

1. Corruption Perceptions Index (CPI)

2. Transparency International (TI)

میانگین حجم ۱۸ درصدی اقتصاد غیررسمی بعد از انقلاب - درحالی که این نسبت برای کشورهای توسعه یافته زیر ۵٪ است - و آشکارشدن فساد در دستگاه‌هایی که مستقیم و غیرمستقیم مسئول مقابله با فسادند، ناکارآمدی و عدم توفیق سیاست‌های ضدفساد را نشان می‌دهد (پاک سرشت و افشار، ۱۳۹۶: ۱۸۱). اندازه دولت، اقتصاد رانتي و کیفیت حکمرانی، از مهم‌ترین دلایل مورد اشاره در تحلیل گسترش و رشد فساد در ایران است.

در بررسی و مطالعه پدیده فساد، دو سطح متمایز قابل تصور است که بر «واقعیت عینی» و «ادراک ذهنی» دلالت دارد. با توجه به دشواری‌های سنجش فساد واقعی (عینی)، پژوهش‌های این حوزه عمدتاً بر کم‌وکیف ادراک فساد (ذهنی) متمرکز شده‌اند. معروف‌ترین نگرش سنجی فساد، «شاخص ادراک فساد» است که توسط سازمان غیردولتی «شفافیت بین‌الملل» با هدف سنجش و مقایسه ادراک فساد در کشورهای مختلف طراحی و به اجرا درآمده است. علاوه بر این، ادراک فساد در آخرین موج پیمایش ارزش‌های جهانی^۱ و در مقیاس میان‌کشوری، با رجوع به نگرش شهروندان از میزان شیوع فساد بررسی شده است (هارفر^۲ و دیگران، ۲۰۲۲). مهم‌ترین تفاوت مطالعه «شفافیت بین‌الملل» و «پیمایش ارزش‌های جهانی» در این است که در اولی میزان فساد از منظر کارشناسان و متخصصان و در دومی با ارجاع مستقیم به نظر مردم عادی مورد سنجش قرار گرفته است. پژوهش حاضر تلاش دارد با استناد به داده‌های موج هفتم پیمایش ارزش‌های جهانی که در سال ۲۰۲۰ (۱۳۹۹) در ایران به اجرا درآمده است، به توصیف و تحلیل ادراک ایرانیان از رواج فساد در کشور بپردازد. نتایج این تحلیل از این نظر حائز اهمیت است که می‌تواند خلأ مطالعاتی موجود در زمینه فقدان داده‌های ملی در موضوع ادراک فساد را پُر کند.

مطالعه حاضر به مثابه رویکردی جدید در مطالعه ادراک فساد، نخست می‌تواند بینش و شناخت ما از موضوع فساد در کشور را افزایش داده و آن را عمیق‌تر سازد. با مقایسه داده‌های «شفافیت بین‌الملل» (TI) و «پیمایش ارزش‌های جهانی» (WVS)، می‌توان نتایج این دو سطح تحلیلی - تجربی متفاوت را به شیوه تطبیقی - انتقادی مورد ارزیابی قرار داد و شناخت بیشتر و دقیق‌تری از وضعیت فساد در ایران به دست آورد. دیگر این که با تحلیل ثانویه این داده‌ها، ضمن توصیف وضعیت فساد ادراکی ایرانیان می‌توان به تبیین آن و به عبارتی متغیرهای اثرگذار بر ادراک فساد پرداخت.

1. World Values Survey

2. Haerpfer

پیش‌فرض گزارهٔ اخیر این است که اگرچه ادراک فساد تابعی از تجربیات واقعی است، اما این ادراک خود ممکن است تابع عوامل دیگری نیز باشد. نهایتاً این که داده‌های WVS امکان تحلیل پیامدها و آسیب‌های ادراک فساد در مقیاس ملی را فراهم می‌کند و پاسخی برای این پرسش اساسی خواهد بود که چگونه ادراک فساد دیگر رفتارها و نگرش‌های افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟

۲. ملاحظات نظری

در سال‌های اخیر ادبیات پیرامون موضوع فساد و به‌ویژه شیوه‌های سنجش آن توسعه یافته است. علی‌رغم تفاوت در انواع و گونه‌های فساد، سازمان‌های بین‌المللی و متخصصان تعریف نسبتاً مشترکی از فساد دارند: فساد سوءاستفاده از قدرت برای نیل به منافع شخصی است (صندوق بین‌المللی پول، ۲۰۰۵؛ بانک جهانی، ۱۹۹۷؛ رز-اکرم، ۱۳۸۵؛ راغفر، ۱۳۸۹). مؤسسهٔ گالوپ^۱ (۱۹۹۹: ۳) بر این باور است که حجم فساد قابل‌اندازه‌گیری یا محاسبه نیست، با این حال رویکردهایی وجود دارد که بر اساس آن می‌توان میزان گسترش فساد در جوامع را ارزیابی کرد: «سنجش ادراک عمومی یا گروه هدف»، «اندازه‌گیری وقوع فعالیت‌های فسادزا» (نه لزوماً فساد واقعی) و «استفاده از برآوردهای کارشناسان» ازجمله این روش‌ها هستند.

عام‌ترین شیوهٔ اندازه‌گیری، مطالعهٔ «ادراکات ذهنی» و برداشت مردم یا کارشناسان از واقعیت فساد است. گرایش عمومی به این رویکرد ناشی از چالش‌هایی است که محققان در بررسی تجربهٔ فساد با آن روبه‌رو هستند، به‌طوری‌که عملاً مطالعهٔ عینی فساد را غیرممکن یا دست‌کم بسیار دشوار می‌سازند. فساد عموماً شامل فعالیت‌های پنهان غیرقانونی است که فقط از طریق رسوایی‌ها، تحقیقات یا پیگرد قانونی آشکار می‌شود. درحالی‌که محققان دانشگاهی، جامعهٔ مدنی و دولت‌ها پیشرفت‌هایی را در زمینهٔ اندازه‌گیری عینی فساد در بخش‌های خاص داشته‌اند، اما تا به امروز هیچ شاخصی وجود ندارد که سطوح عینی ملی فساد را به‌طور مستقیم و جامع اندازه‌گیری کند (شفافیت بین‌الملل، ۲۰۲۰: ۱).

پُرکاربردترین شیوه‌های مطالعهٔ فساد در مقیاس کلان ملی-کشوری، «شاخص ادراک فساد» (CPI) است که از سال ۱۹۹۵ توسط سازمان شفافیت بین‌الملل ارائه شده است.

1. Hungarian Gallup Institute

این شاخص کشورها را بر اساس ادراکات متخصصان و مدیران از میزان فساد در بخش عمومی در دامنه صفر (بسیار فاسد) تا ۱۰۰ (کاملاً سالم) رتبه‌بندی می‌کند. CPI یک شاخص ترکیبی با پوشش جهانی است که داده‌های آن از میانگین حداقل ۳ و حداکثر ۱۳ منبع مختلف گردآوری می‌شود (همان: ۴-۱).

علاوه بر CPI، یکی از متأخرترین مطالعات ادراک فساد در چهارچوب «پیمایش ارزش‌های جهانی» (WVS) انجام شده است. در آخرین موج این پیمایش یعنی موج هفتم (که از ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۲ به طول انجامید)، برای نخستین بار موضوع فساد نیز به مجموعه ارزش‌ها و نگرش‌های جهانی افزوده شده است. اگرچه داده‌های هر دو مطالعه مبتنی بر نگرش‌سنجی است و هیچ‌یک نمی‌توانند مدعی «واقعیت‌سنجی» فساد شوند، اما برآورد CPI با استناد به نظر کارشناسان گردآوری شده است درحالی‌که در WVS میزان فساد با ارجاع مستقیم به نظر شهروندان و از طریق مطالعه پیمایشی در سطح ملی مورد بررسی قرار گرفته است.

در تحلیل فساد، همچنین ادبیات نظری وسیعی پیرامون تبیین و بررسی علل و پیامدهای آسیب‌شناختی آن شکل گرفته است. هرچند در مواردی عدیده ترسیم تمایز بین علل و پیامدهای فساد به دلیل رابطه دوطرفه ممکن نیست و گهگاه مسیر علیت جابجا شده و دور تسلسل شکل می‌گیرد، باوجوداین تفکیک این دو به شیوه تحلیلی ضروری است.

۲-۱. تبیین علی

در پاسخ به این پرسش که «چرا فساد روی می‌دهد؟»، اقتصاددانان و جامعه‌شناسان پاسخ‌های نظری متفاوتی را صورت‌بندی کرده‌اند.

عمومی‌ترین پاسخ که ریشه در نظریه‌های اقتصادی دارد، فساد را در ارتباط با اندازه بخش عمومی (یا دولت) تحلیل می‌کند. طبق این نظریه با افزایش حجم بخش عمومی، فرصت‌های رانت‌خواری و در نتیجه فساد بین کارگزاران حکومتی افزایش می‌یابد (کوئرا و دیگران، ۲۰۱۲؛ لدرمن^۱ و دیگران، ۲۰۰۵). این نظریه که به نوعی انعکاس اعتقاد به بازار و بی‌اعتمادی به سیاستمداران است، کنترل فساد را وابسته به کوچک‌سازی بخش عمومی می‌داند (لمدرف^۲، ۱۳۸۹: ۱۶۷).

1. Kotera

2. Lederman

3. Lambsdorff

از دیگر متغیرهای اقتصادی تعیین‌کننده فساد، اثر معکوس تولید ناخالص داخلی^۱ است؛ به این معنا که با افزایش حجم اقتصاد، میزان فساد کاهش می‌یابد (مونتینولا و جکمن،^۲ ۲۰۰۲؛ لدرمن و دیگران، ۲۰۰۵). باین حال رابطه علی یک‌سویه از میزان GDP به کاهش فساد چندان مشخص نیست. علیت معکوس به همان اندازه، منطقی و قابل دفاع است. نظریه‌های اقتصادی همچنین به رابطه رانت منابع طبیعی با مسئله فساد توجه نشان داده‌اند (لیته و ویدمن،^۳ ۱۹۹۹؛ آدس و دیتلا،^۴ ۱۹۹۹). پشتوانه نظری این تحلیل ریشه در مبحث «پارادکس وفور» یا ایده «بلای منابع» دارد (اکونومیست،^۵ ۲۰۰۵). رکود اقتصادی، نظامی‌گری، دموکراسی‌ستیزی، اقتدار سرکوبگر و فساد، از تبعات منفی وفور منابع است (شیری، ۱۳۹۷: ۶۷). بر این مبنا وفور منابع طبیعی مانند منابع معدنی، نفت، کمک‌های خارجی و درآمدهای حاصل از ترانزیت کالا، زمینه و فرصت‌های رانت را افزایش می‌دهد و فساد را بالا می‌برد.

نظریه‌های جامعه‌شناختی اگرچه فرضیه‌های اقتصادی را رد نمی‌کنند، اما بر علیت اجتماعی، سیاسی و فرهنگی فساد بیش از عوامل اقتصادی تأکید دارند. کوترا و دیگران (۲۰۱۲) نشان دادند که اثرات اندازه دولت بر فساد، وابسته به سطح دموکراسی است. دموکراسی هزینه مبادله فساد را افزایش و در نتیجه عرضه آن را کاهش می‌دهد (تریسمن،^۶ ۲۰۰۰: ۷). دیگران استدلال می‌کنند که اگرچه دموکراسی‌های تازه تأسیس ممکن است اثری فوری بر کنترل فساد نداشته باشند، اما با نهادهای ساز و تجربه سال‌های طولانی حاکمیت دموکراتیک فساد کمتر می‌شود (رز-اکرم، ۱۳۸۵؛ پلگرینی و جولاگ، ۲۰۰۸).

تبیین جامعه‌شناسانه فساد همچنین بر اهمیت عوامل فرهنگی، نظام ارزشی جامعه و به‌طور خاص مذهب یا باورهای دینی تأکید دارد. هاستد (۱۹۹۹) فرهنگ را از جمله عوامل تأثیرگذار در فساد و مبارزه علیه آن می‌داند. گرایش به ارزش‌های مادی در مقابل فرامادی‌گرایی، سطح اعتماد، پذیرش سلسله‌مراتب، سنت‌گرایی در آشکال خانواده‌گرایی و فامیل‌دوستی از متغیرهای فرهنگی اثرگذار بر فساد هستند (لمدرف، ۱۳۸۹: ۱۸۷-۱۸۳).

1. Gross Domestic Production (GDP)

2. Montinola & Jackman

3. Leite & Weidmann

4. Ades & Di Tella

5. Economist

6. Treisman

در این چهارچوب همچنین به رابطه‌ی مذهب و فساد توجه شده است (تریسمن، ۲۰۰۰؛ پالدام، ۲۰۰۱). فرض بر این است که دین به دلیل نگاه هنجاری، اخلاقی و فرامادی به جامعه لزوماً باورهای ضدفساد را ترویج می‌کند. باوجوداین، دیدگاه‌ها در این زمینه یکسان نیست. تریسمن (۲۰۰۰: ۴۰۳) استدلال می‌کند که در سنت‌های مذهبی از قبیل پروتستان که در آن کلیساها به عنوان نهادی غیردولتی درگیر نقش‌های نظارتی و کنترلی هستند، فساد کمتر از دیگر ادیانی (مانند اسلام) است که در آن کارکرد مدنی دین ظهور و بروز چندانی ندارد.

از دیگر عوامل نهادی مؤثر بر کاهش فساد، وجود رسانه‌ها، آزادی اطلاعات و فضای باز رسانه‌ای است (برونتی و ویدر، ۲۰۰۳؛ پلگرینی و جرلاگ، ۲۰۰۸). رسانه‌های آزاد با شفافیت بخشی به فضای اقتصاد و سیاست، میزان پاسخگویی افراد را افزایش می‌دهند و از این طریق به کنترل و کاهش فساد کمک می‌کنند. مطالعه‌ی اندرسن^۲ و دیگران (۲۰۱۱) نشان می‌دهد که ظهور اینترنت در آمریکا با کاهش رفتارهای مفسدانه همراه بوده است. همچنین نتایج مشابهی توسط جا و سارانگی^۳ (۲۰۱۷) در مورد ضریب نفوذ فیس‌بوک گزارش شده است. رسانه‌های آزاد با شفافیت بخشی به فضای اقتصاد و سیاست، میزان پاسخگویی افراد را افزایش داده و از این طریق به کنترل و کاهش فساد کمک می‌کنند.

با استناد به رویکردهای نظری می‌توان گفت که «واقعیت فساد» و تبیین علی آن، مستلزم تأمل در عوامل مختلف اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی است. اگرچه «ادراک فساد» تابعی از «تجربیات واقعی» است، اما در تبیین نظری این پدیده نمی‌توان تفاوت‌های این دو سطح تحلیلی (ذهنی - عینی) را نادیده انگاشت؛ چراکه ادراک فساد نه لزوماً نمایای «واقعیت سنجی»، بلکه عملاً نوعی «نظرسنجی» است و همیشه این احتمال وجود دارد که ادراکات ذهنی علاوه بر تجربه‌های واقعی تحت تأثیر عوامل غیرواقعی نیز قرار گیرد (سیف‌زاده، ۱۳۹۵: ۹۸). متغیرهای زمینه‌ای، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، گرایش‌های اعتقادی-فرهنگی، وابستگی سیاسی و رسانه‌ای و متغیرهایی از این قبیل اگرچه ممکن است -به عنوان عوامل غیرواقعی- رابطه‌ای مستقیم با فساد واقعی نداشته باشند، اما به طور مستقیم تصورات ذهنی افراد از وجود فساد در جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

1. Paldam

2. Andersen

3. Jha & Sarangi

۲-۲. پیامد فساد

اثر علی‌ناظر بر این است که «چه عواملی بر ادراک افراد از فساد اثر دارند»، درحالی‌که تبیین پیامدها به دنبال این است که «چگونه ادراک فساد ممکن است نگرش و رفتار افراد را تحت تأثیر قرار دهد». در اینجا نیز باید میان دو سطح تحلیلی فساد واقعی (عینی) و فساد ادراکی (ذهنی) و نیز پیامدهای هر یک از این سطوح تفاوت قائل شد. پیامدهای «فساد عینی» عمدتاً در پیوند با هزینه‌ها و عوارض کلان و ساختاری نظام اجتماعی قابل تحلیل است، درحالی‌که پیامدهای «فساد ادراکی» را بیشتر می‌توان در اثرگذاری بر نگرش‌ها و رفتارهای کنشگران سطح خُرد مشاهده کرد.

همان‌گونه که عوامل اقتصادی ممکن است اثر علی بر فساد داشته باشند، به‌طور متقابل فساد نیز می‌تواند متغیرهای اقتصادی را تحت‌الشعاع قرار دهد: در رابطه GDP و فساد به همان اندازه که همبستگی قوی بین این دو مورد اجماع است، در مورد جهت رابطه اختلاف نظر وجود دارد. یک دلیل آشکار برای علیت دوطرفه این است که اگرچه فساد میزان GDP را کاهش می‌دهد، اما در سوی مقابل کشورهای فقیری را می‌بینیم که با فقدان منابع برای مبارزه مؤثر با فساد مواجه هستند (لمدرف، ۱۳۸۹: ۱۹۲). در مورد اثر فساد بر نابرابری درآمدی نیز برخی پژوهش‌ها به همبستگی معنادار دست یافته‌اند (گوپتا و دیگران، ۲۰۰۲)، اما در اینجا نیز علیت می‌تواند دوطرفه باشد و جوامع ممکن است به دور باطل نابرابری و فساد دچار شوند (لمدرف، ۱۳۸۹: ۱۹۱-۱۹۰). باوجوداین، دلایل و یافته‌ها در مورد اثر معکوس فساد بر رشد اقتصادی و همچنین سرمایه‌گذاری آشکارتر است.

بیشتر مطالعات نشان می‌دهند فساد هم اثر منفی بر رشد GDP دارد و هم میزان سرمایه‌گذاری را کاهش می‌دهد (پلگرینی و جرلاگ، ۲۰۰۴؛ مائورو، ۱۹۹۵؛ لیته و ویدمن، ۱۹۹۹). در بُعد اجتماعی، یکی از مهم‌ترین پیامدهای ساختاری فساد تضعیف بخش عمومی است؛ فساد سبب توزیع غلط منابع عمومی می‌شود، بهره‌وری را کاهش می‌دهد و به کیفیت نازل خدمات حکومتی و تمهیدات بهداشتی منجر می‌شود (لمدرف، ۱۹۸۹: ۲۰۲). فساد همچنین با سلب مشروعیت عمومی از نهادهای سیاسی، ممکن است به بی‌ثباتی سیاسی منجر شود (پلگرینی و جرلاگ، ۲۰۰۴).

رویکردهای مذکور پیامدهای فساد واقعی (عینی) بر ساختارهای اقتصادی-اجتماعی را نشان می‌دهند؛ اما در سطح فساد ادراکی (ذهنی)، پیامدها ناظر بر آسیب‌هایی است که روی نگرش‌ها و رفتارهای کنشگران سطح خُرد می‌گذارد. مهم‌ترین اثر ادراک فساد،

زوال اعتماد نهادی و اعتماد عمومی است (روشتاین، ۱۳۹۳: ۶۱؛ روشتاین و ایک، ۲۰۰۹؛ موریس و کلسنر، ۲۰۱۰)، هرچند علیت متقابل بین آن‌ها نیز محتمل است. ادراک بالای فساد و بی‌اعتمادی نهادی و سپس بی‌اعتمادی عمومی، زمینه‌ساز چرخه فساد می‌شود. ادراک فساد مقامات دولتی، ابتدا به عامه مردم و سپس به خویشان تعمیم داده می‌شود. فساد، فساد بیشتر به بار می‌آورد و جامعه در این چرخه و دور تسلسل گرفتار می‌شود (روشتاین، ۱۳۹۳: ۶۱).

بی‌اعتمادی ناشی از ادراک فساد در قلمرو سیاسی، ممکن است به بدبینی نهادی، نارضایتی سیاسی، مشروعیت‌زدایی از سیاست و کنش اعتراضی سیاسی منجر شود و در قلمرو اجتماعی می‌تواند محرک نگرش‌های بدبینانه و رفتارهای آنومیک گردد.

۳. پیشینه تجربی

در سال‌های اخیر پژوهش‌های تجربی زیادی هم در سطح ملی و هم در مقیاس بین‌المللی به موضوع فساد پرداخته‌اند. این مطالعات علاوه بر جنبه‌های توصیفی-تطبیقی که عمدتاً به صورت مقطعی انجام شده‌اند، به تبیین علل و پیامدهای فساد توجه نشان داده‌اند. جز تلاش‌هایی اندک که برای سنجش فساد واقعی صورت گرفته است، دیگر پژوهش‌های موجود، «ادراک فساد» را به مثابه نوعی ارزیابی و نگرش سنجی فردی و کارشناسی مورد هدف قرار داده‌اند. داده‌های «فساد ادراکی» با فرض اینکه با «واقعیت فساد» همبستگی دارند، مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

پژوهش‌های تجربی ادراک فساد، دو گونه داده را در بررسی‌های خود به کار برده‌اند:

- بخش عمده‌ای از مطالعات داخلی و خارجی آن‌هایی هستند که به شیوه تحلیل ثانویه، از منابع اطلاعاتی مختلف مانند «شاخص ادراک فساد» شفافیت بین‌الملل (TI-CPI)، بانک جهانی (WB)،^۱ مجمع اقتصاد جهانی (WEF)^۲ و شاخص تحول برتلسمان (BTI)^۳ استفاده می‌کنند.
- برخی دیگر با طراحی پیمایش اندازه‌گیری ادراک فساد در مقیاس ملی یا منطقه‌ای به گردآوری داده‌ها اقدام کرده‌اند.

1. World Bank

2. The World Economic Forum (WEF)

3. Bertelsmann Transformation Index (BTI)

مطالعه فساد در ایران، موضوع طیف متنوعی از پژوهش‌های تجربی قرار گرفته است. تعدادی از این تحقیقات به شیوه پیمایشی و یا اسنادی-تحلیلی وضعیت فساد در ایران را توصیف کرده‌اند: رفیع‌پور (۱۳۸۶) در مطالعه‌ای با عنوان «سرطان اجتماعی فساد» به شیوه پیمایشی وضعیت فساد را بررسی کرده است. وی بر اساس نگرش سنجی، وجود فساد در ایران را تأیید کرده و با استناد به داده‌های خود نتیجه می‌گیرد که فساد نسبت به گذشته افزایش یافته و در آینده نیز بیشتر می‌شود. مطالعات جدیدتر مانند صادقی و همکارانش (۱۳۸۹) نیز بر اندازه‌گیری فساد متمرکز شده و تلاش کرده‌اند الگوریتم جدیدی برای سنجش فساد در ایران از طریق منطق فازی معرفی کنند.

پژوهش‌های پیمایشی دیگر (بهشتی و خان‌محمدی، ۱۳۹۹؛ حقیقتیان و سیف‌زاده، ۱۳۹۴؛ سیف‌زاده، ۱۳۹۵) اندازه‌گیری فساد در سطح خرد و در اجتماعات کوچک محلی-منطقه‌ای را مدنظر قرار داده‌اند. دیگر مطالعات فساد در ایران بر سنت تحقیقات غیرمیدانی از روش‌های اسنادی-تحلیلی استفاده کرده‌اند: ابراهیم‌آبادی (۱۳۸۴) با بهره‌گیری از گزارش‌های داخلی و خارجی، ریشه‌های تاریخی فساد در ایران از عصر پهلوی تا دوره انقلاب اسلامی را واکاوی کرده است. در پژوهشی مشابه، علینی (۱۴۰۱) با کاربرد روش اسنادی به بررسی ریشه‌ها و فرایندهای ساختاری شیوع فساد در دستگاه‌های دولتی پرداخته و به این نتیجه رسید که انحصار اقتصادی منشأ اصلی فساد در ایران است. همچنین راغفر (۱۳۸۹) در مطالعه خود با عنوان «اقتصاد سیاسی فساد در ایران»، فرایندهای شکل‌گیری نهادهای ضدتوسعه‌ای و ضدتولید و در جهت توسعه واردات، دلالی و واسطه‌گری را به مثابه پیامدهای فساد مورد تحلیل قرار داده است.

با تأمل در پیشینه مطالعات فساد، می‌توان گفت که تاکنون مطالعه تجربی فساد در ایران در مقیاس ملی انجام نشده است. بیشتر پژوهش‌هایی انجام شده هم با فرض اعتبار برآوردهای سازمان‌های بین‌المللی،^۱ به مسئله فساد و تبیین علل و پیامدهای آن پرداخته‌اند.

در ذیل تبیین‌های علی فساد، ادیب‌پور و کرباسی‌زاده (۱۳۹۷) اثر رانت نفتی بر افزایش فساد در کشورهای خاورمیانه (شامل ایران) و شمال آفریقا را بررسی کرده‌اند. این رابطه، همچنین در مطالعه مؤمنی و فطرس (۱۳۸۹) با عنوان اقتصاد سیاسی فساد مورد توجه قرار گرفته است.

۱. ازجمله مهم‌ترین و کاربردی‌ترین این برآوردها، شاخص ادراک فساد سازمان شفافیت بین‌الملل (TI-CPI) است.

در علت پژوهی دیگری (فدایی و دیگران، ۱۳۹۶) اثر مثبت شاخص‌های اندازه دولت و تورم در افزایش فساد و اثر معکوس شاخص‌های کیفیت قوانین و اثربخشی دولت بر کاهش فساد در کشورهای گروه بریکس و ایران گزارش شده است. اثر متغیرهایی مانند دین‌داری (خدری و دیگران، ۱۳۹۵) و دموکراسی و حقوق مالکیت (بهرامی و پهلوانی، ۱۳۹۳)، از دیگر تبیین‌های علی فساد در پژوهش‌های داخلی است.

مطالعات پیرامون پیامدها و آسیب‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی فساد نیز - همانند تبیین‌های علی - بیش از آن‌که به طور مستقیم بر پیامدهای فساد در ایران متمرکز باشد، داده‌های کلان بین‌کشوری را تحلیل کرده‌اند: اثر فساد بر متغیرهای اقتصادی - اجتماعی مانند رشد اقتصادی و سرمایه‌گذاری (سپهردوست و برجسیان، ۱۳۹۵)، فعالیت‌های نامولّد (شاکری و رجبی، ۱۴۰۰)، نابرابری درآمدی (ادیب‌پور و محمدی‌ویایی، ۱۳۹۵) و بازار کار (شکوهی فرد و دیگران، ۱۴۰۱) را می‌توان ذیل پژوهش‌های تجربی معطوف به پیامدها قرار داد.

در تحلیل پیامدها برخی به طور خاص بر ادراک فساد در ایران و پیامدهای آن بر اعتماد اجتماعی متمرکز شده‌اند (از قبیل دهقان و دیگران، ۱۳۹۸؛ حسن‌دوست و یزدان‌پناه، ۱۳۹۲). این پژوهش‌ها درواقع تلاشی برای آزمون نظریه‌هایی است که ادراک فساد در سطح بالا را به مثابه تهدیدی برای اعتمادی نهادی و عمومی تلقی می‌کنند.

با توجه به این‌که موضوع ادراک فساد در آخرین موج پیمایش ارزش‌های جهانی (WVS) با روش‌شناسی متفاوتی در قیاس با سایر برآوردهای بین‌المللی اندازه‌گیری شده و داده‌های آن اخیراً برای ایران در دسترس قرار گرفته است، از آن می‌توان به عنوان نخستین پژوهش مقطعی در مورد ادراک ایرانیان از وضعیت فساد در کشور نام برد. آمارها و برآوردهای WVS در موضوع فساد تاکنون مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار نگرفته‌اند و از این رو مطالعه حاضر را می‌توان به مثابه گام اول و در ذیل پژوهش‌های توصیفی - تبیینی قرار داد که ضمن بررسی کم‌وکیف ادراک ایرانیان از فساد، به تبیین متغیرهای اثرگذار و همچنین پیامدهای ادراک فساد در ایران می‌پردازد.

این مطالعه علاوه بر این‌که می‌تواند جایگزینی برای فقدان داده‌های ملی در موضوع ادراک فساد از منظر ایرانیان و بررسی جامعه‌شناختی آن باشد، می‌تواند به شیوه انباشتی و مقایسه‌ای در کنار سایر برآوردهای موجود، شناخت ما را از وضعیت فساد در کشور دقیق‌تر و کامل‌تر کند.

۴. روش‌شناسی تحقیق

مقاله حاضر در ذیل مطالعات اسنادی و با تحلیل ثانویه داده‌های موج هفتم «پیمایش ارزش‌های جهانی» (WVS) انجام شده است. موج هفتم پیمایش ارزش‌ها بین سال‌های ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۲ با نمونه‌ای ۹۴۲۷۸ نفری در ۶۴ کشور جهان^۱ از جمله ایران به اجرا درآمده است (هارفر و دیگران، ۲۰۲۲). داده‌های این پیمایش در سال ۲۰۲۰ م. (۱۳۹۹ ش.) در تمامی استان‌های ایران و با نمونه ۱۴۹۹ نفری گردآوری شده است.

در این تحقیق، «ادراک فساد» به مثابه مفهوم اصلی پژوهش حاضر در مطالعه WVS با ۱۲ پرسش مورد سنجش قرار گرفته است که ناظر بر جنبه‌های گوناگون فساد است. در این میان، گویه‌ای که «وجود یا عدم وجود فساد مالی و اداری در کشور» را بر روی طیفی در دامنه ۱ (فساد کم) تا ۱۰ (فساد زیاد) اندازه‌گیری می‌کند، به عنوان «شاخص ادراک فساد» مبنای تحلیل‌های آماری قرار گرفته است. دیگر متغیرهای آشکار و پنهان^۲ تحقیق که به عنوان متغیر اثرگذار بر فساد (مستقل) یا تأثیرپذیر (وابسته) مورد تحلیل قرار گرفته‌اند، به شرح جدول زیر است:

جدول شماره ۲: متغیرها و شاخص‌ها تحقیق

متغیرها و شاخص‌ها	گویه و شماره آن در پرسشنامه WVS
متغیرهای آشکار	جنسیت (۲۶۰Q) - سن (۲۶۲Q) - تأهل (۲۷۳Q) - تحصیلات (۲۷۵Q) - اشتغال (۲۸۴Q) - قومیت (۲۹۰Q) - پس‌انداز (۲۸۶Q) - اعتماد اجتماعی (۵۷Q) - رضایت از زندگی (۴۹Q) - احساس امنیت (۱۳۱Q) - احساس خوشبختی (۴۶Q) - رضایت از عملکرد نظام سیاسی (۲۵۲Q) - اندازه جمعیت (G_TOWNSIZE) - سطح درآمد (۲۸۸Q)
متغیرهای پنهان	شاخص مشارکت اجتماعی گویه‌های ۹۵Q تا ۱۰۰Q و ۱۰۲Q تا ۱۰۵Q (مشارکت در سازمان‌های اجتماعی مانند سازمان‌های ورزشی، هنری، محیط زیستی، شغلی، همیاری و...)

۱. برای اطلاع از نام کشورها، به جدول ۳ نگاه کنید.

۲. منظور از متغیر پنهان، شاخص‌هایی است که از ترکیب چند گویه همبسته ساخته شده است. برخی از این شاخص‌ها در WVS و برخی توسط نویسندگان مقاله با روش مرسوم همبستگی بین‌گویه‌ای ساخته شده‌اند.

شاخص فقر معیشتی	گویه‌های ۵۱Q تا ۵۴Q (نداشتن غذای کافی، عدم دسترسی به دارو و...، نداشتن درآمد، نداشتن سرپناه)
شاخص عضویت در نهادهای مذهبی و خیریه	گویه‌های ۹۴Q و ۱۰۱Q (عضویت در مساجد و خیریه‌ها)
شاخص ناباوری دینی	معکوس گویه‌های ۱۷۳Q و ۱۷۲Q و ۱۷۱Q و ۶Q (اهمیت دین، دینداربودن، رفتار دینی)
شاخص رفتار نابهنجار	گویه‌های ۱۷۷Q تا ۱۸۱Q (درخواست کمک‌های غیراستحقاقی، نپرداختن کرایه، توجیه سرقت، تقلب مالیاتی، رشوه‌گرفتن)
شاخص گرایش رسانه‌ای:	
• رسانه رسمی (رادیو و تلویزیون)	گویه‌های ۲۰۱Q تا ۲۰۷Q (استفاده از مطبوعات، TV، رادیو، موبایل، ایمیل، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی)
• رسانه غیررسمی (موبایل و رسانه‌های اجتماعی)	
شاخص اعتماد نهادی	گویه‌های ۶۵Q تا ۷۶Q (اعتماد به دولت، مجلس، قوه قضائیه، نیروهای نظامی، احزاب سیاسی و...)
شاخص بدگمانی به انتخابات	گویه‌های ۲۲۷Q - ۲۲۹Q - ۲۳۲Q و ۲۳۳Q (رشوه در انتخابات، معکوس انتخابات منصفانه، معکوس انتخاب واقعی، معکوس برابری جنسیتی در انتخابات)
شاخص اعتراض سیاسی	گویه‌های ۲۰۹Q تا ۲۱۲Q (امضای طومار، تحریم، شرکت در تظاهرات، شرکت در اعتصابات غیررسمی)
شاخص مشارکت سیاسی	گویه‌های ۲۲۱Q و ۲۲۲Q (شرکت در انتخابات محلی و ملی)
شاخص میهن‌دوستی	گویه‌های ۱۵۱Q و ۲۵۴Q (دفاع از میهن در جنگ و غرور ملی)
شاخص بدبینی سیاسی	از گویه ۲۹۲Q تا ۲۹۲QO (باور و اعتماد به عقاید و اعمال دولت و سیاستمداران در حوزه‌های مختلف)

مشترک‌های پنهان (شاخص‌ها)

منبع: هارفر و دیگران، ۲۰۲۲

داده‌های مستخرج از WVS با کاربرد آماره‌های توصیفی و استنباطی و برحسب هریک از متغیرها، پرسش‌ها و فرضیه‌های تحقیق مورد تحلیل قرار گرفته است.

۵. یافته‌ها

۵-۱. ادراک فساد در ایران در مقایسه با سایر کشورهای جهان

وضعیت فساد در کشورهای مختلف بر اساس میانگین نمرات پاسخگویان در گویه‌ای مورد مقایسه قرار گرفته است که «وجود یا عدم وجود فساد مالی و اداری در کشور» را اندازه‌گیری می‌کند. میانگین نمرات بالاتر به معنای فساد بیشتر و میانگین‌های کمتر گویای فساد کمتر است.

جدول شماره ۳: مقایسه ادراک فساد و ریسک فساد در ایران با سایر کشورها

ادراک فساد		کشور	ادراک فساد		کشور	ادراک فساد		کشور	ادراک فساد		کشور
رتبه	میانگین		رتبه	میانگین		رتبه	میانگین		رتبه	میانگین	
۴۹	۸/۶۵	اتیوپی	۳۳	۷/۸۳	ایالات متحده	۱۷	۶/۹۷	تایلند	۱	۳/۵۲	سنگاپور
۵۰	۸/۶۶	ونزوئلا	۳۴	۷/۸۳	لبنان	۱۸	۶/۹۸	قزاقستان	۲	۵/۴۴	هنگ کنگ
۵۱	۸/۷۰	پاکستان	۳۵	۷/۸۷	نیکاراگوئه	۱۹	۷	بریتانیا	۳	۵/۵۲	نیوزلند
۵۲	۸/۷۳	رومانی	۳۶	۸	مالزی	۲۰	۷/۰۶	چک	۴	۵/۵۸	آلمان
۵۳	۸/۷۴	نیجریه	۳۷	۸/۱۶	تونس	۲۱	۷/۱۰	شیلی	۵	۵/۶۳	تاجیکستان
۵۴	۸/۷۸	عراق	۳۸	۸/۲۰	اردن	۲۲	۷/۳۷	ویتنام	۶	۵/۸۰	آندورا
۵۵	۸/۸۷	مکزیک	۳۹	۸/۲۳	قبرس	۲۳	۷/۳۸	میانمار	۷	۶/۲۰	هلند
۵۶	۸/۸۸	اکوادور	۴۰	۸/۳۷	یونان	۲۴	۷/۵۵	ارمنستان	۸	۶/۴۹	چین
۵۷	۸/۹۰	قرقیزستان	۴۱	۸/۳۸	اندونزی	۲۵	۷/۶۰	مغولستان	۹	۶/۵۱	کره جنوبی
۵۸	۹/۱۲	لیبی	۴۲	۸/۳۹	صربستان	۲۶	۷/۶۱	تایوان	۱۰	۶/۵۷	ترکیه
۵۹	۹/۱۴	گوآتمالا	۴۳	۸/۴۱	اکراین	۲۷	۷/۶۶	روسیه	۱۱	۶/۶۵	استرالیا
۶۰	۹/۲۷	مالدیو	۴۴	۸/۴۶	کنیا	۲۸	۷/۶۸	ایرلند شمالی	۱۲	۶/۷۰	ماکائو
۶۱	۹/۳۶	پورتوریکو	۴۵	۸/۵۱	آرژانتین	۲۹	۷/۷۰	اروگوئه	۱۳	۶/۷۳	فیلیپین
۶۲	۹/۴۵	برزیل	۴۶	۸/۵۲	مصر	۳۰	۷/۷۰	مراکش	۱۴	۶/۷۳	کانادا
۶۳	۹/۴۸	کلمبیا	۴۷	۸/۶۳	بولیوی	۳۱	۷/۷۵	بنگلادش	۱۵	۶/۷۷	ایران
۶۴	۹/۵۱	پرو	۴۸	۸/۵۵	زیمبابوه	۳۲	۷/۸۱	اسلوواکی	۱۶	۶/۸۸	ژاپن

طبق برآوردهای جدول شماره ۳، میانگین «ادراک فساد» ایرانیان در دامنه ۱ تا ۱۰ برابر ۶/۷۷ است. اگرچه این نمره بیانگر ادراک فساد بالاتر از حد متوسط (نمره ۵ در دامنه ۱ تا ۱۰) است، اما در مقایسه با سایر کشورها ایران رتبه ۱۵ را در بین ۶۴ کشور مورد مطالعه به دست آورده است. بر این اساس می‌توان گفت که ادراک ایرانیان از فساد در مقایسه با سایر کشورها به نسبت پایین است. سنگاپوری‌ها با میانگین ۳/۵۲ رتبه اول را به خود اختصاص داده و بر این باورند که فساد زیادی در کشورشان وجود ندارند. در مراتب بعدی کمترین ادراک فساد، کشورهای هنگ کنگ و نیوزیلند قرار دارند. در مقابل در انتهای جدول به ترتیب کشورهای پرو، کلمبیا و برزیل دیده می‌شوند که بیشترین میانگین ادراک فساد را در بین کشورهای مورد بررسی دارند.

۵-۲. تحلیل گویه‌های ادراک فساد در ایران

در پیمایش ارزش‌های جهانی (۲۰۲۰)، موضوع فساد از طریق ۱۲ پرسش (گویه) - ناظر بر جنبه‌های گوناگون این پدیده - اندازه‌گیری شده است. توصیف نگرش ایرانیان به فساد برحسب هر یک از این گویه‌ها به شرح زیر است:

۵-۲-۱. وجود فساد مالی و اداری در ایران

«وجود فساد اداری و مالی» عمومی‌ترین گویه ادراک فساد در پیمایش ارزش‌های جهانی است. در این گویه، وجود فساد اداری و مالی بر اساس مقیاس ۱۰ قسمتی اندازه‌گیری شده که در آن مقدار ۱ به معنای ادراک فساد «کم» و مقدار ۱۰ به معنای «زیاد» است.

جدول شماره ۴: ادراک فساد در ایران

			۱۰ (زیاد)	۹	۸	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱ (اصلاً)		
N	۳	۳												
۱۴۷۸	۸	۶/۷۷	۵۱۶	۷۳	۱۶۱	۷۱	۸۵	۲۳۳	۶۹	۶۶	۵۵	۱۴۹	فراوانی	فساد اداری و مالی
			۳۴/۹	۴/۸	۱۰/۹	۴/۸	۵/۸	۱۵/۸	۴/۷	۴/۵	۳/۷	۱۰/۱	درصد	

یافته‌ها نشان می‌دهد میانگین ادراک فساد مالی و اداری در ایران، برابر با ۶/۷۷ (در دامنه ۱ تا ۱۰) یعنی بالاتر از نمره متوسط (۵/۵) است و مقدار میانه نیز به این معناست که ۵۰٪ ایرانیان سطح فساد مالی و اداری را بر روی مقیاس مورد نظر برابر ۸ می‌دانند.

تجمع مقادیر طیف ۱۰ قسمتی به سه طبقه کم، متوسط و زیاد حاکی از آن است که ۲۳٪ پاسخگویان میزان فساد را «کم»، ۱۶٪ «متوسط» و ۶۱٪ «زیاد» ارزیابی می‌کنند. همچنین با مقایسه ابتدا و انتهای طیف مشخص می‌شود که تقریباً ۳۵٪ پاسخگویان به وجود فساد در ایران نمره ۱۰ و در مقابل فقط ۱۰٪ نمره ۱ داده‌اند.

۵-۲-۲. ریسک فساد در ایران

«ریسک فساد» یکی دیگر از گویه‌های مورد سنجش در WVS است. مفهوم ریسک فساد با این پرسش که «تا چه میزان خطر و احتمال مورد مؤاخذه و بازخواست قرار گرفتن، برای رشوه‌دهنده و رشوه‌گیرنده وجود دارد؟» مورد سنجش قرار گرفته است.

جدول شماره ۵: ریسک فساد در ایران

	۱ (زیاد)	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰ (اصلاً)	۳ ۷ ۳	۳ ۷ ۳	N
احتمال مؤاخذه	۲۵۴	۶۷	۱۵۷	۱۵۲	۱۶۶	۲۵۶	۷۰	۵۸	۷۶	۲۳۲	۵/۲۴	۵	۱۴۸۸
فساد (رشوه)	۱۷/۱	۴/۵	۱۰/۶	۱۰/۲	۱۱/۲	۱۷/۲	۴/۷	۳/۹	۵/۱	۱۵/۶			
درصد													

میانگین به دست آمده برای ایرانیان در این گویه برابر ۵/۲۴ و میانه برابر ۵ است. با تجمع نمرات روی طیف، می‌توان گفت که ۵۳/۵٪ پاسخگویان احتمال بازخواست و خطر فساد را (روی طیف ۱۰ قسمتی) ۵ و کمتر و ۴۶/۵٪ ۶ و بیشتر توصیف می‌کنند. این بدان معناست که ایرانیان خطر و ریسک فساد در کشور را در حد متوسط ارزیابی می‌کنند. با توجه به این یافته‌ها می‌توان گفت که علی‌رغم ادراک «بالای» ایرانیان از میزان فساد در کشور، آنان ریسک فساد را «متوسط» ارزیابی می‌کنند.

۵-۲-۳. ادراک فساد مالی و اداری در بین گروه‌های شغلی

در این شاخص ادراک ایرانیان از میزان فساد مالی و اداری در بین گروه‌های شغلی شامل مقامات دولتی، مدیران تجاری، مسئولان محلی، کارمندان دولتی و خبرنگاران و رسانه‌ها مورد اندازه‌گیری قرار گرفته است.

جدول شماره ۶: ادراک فساد مالی و اداری در میان گروه‌های شغلی

فساد مالی و اداری در بین مشاغل	(۱) هیچ‌یک	(۲) تعداد کمی	(۳) اغلب آن‌ها	(۴) همه	میانگین	N
مقامات دولتی	۹/۷	۳۸/۳	۳۸/۵	۱۳/۶	۲/۵۶	۱۴۳۹
مدیران تجاری	۵/۴	۳۸	۴۵/۲	۱۱/۴	۲/۶۳	۱۴۲۵
مسئولان محلی	۶/۳	۳۹/۳	۴۲/۸	۱۱/۶	۲/۶۰	۱۴۵۶
کارمندان دولتی	۵/۶	۴۶/۷	۳۸/۳	۹/۳	۲/۵۱	۱۴۶۱
خبرنگاران و رسانه‌ها	۲۳/۱	۴۶/۷	۲۳/۷	۶/۵	۲/۱۴	۱۴۲۸

بر اساس یافته‌ها میانگین فساد اداری و مالی در بین همه گروه‌های شغلی (به جز خبرنگاران و رسانه‌ها) بالاتر از متوسط (۲/۵) است. به عبارتی، بیشتر پاسخگویان بر این باورند که گروه‌های شغلی مذکور در ایران دچار فساد مالی و اداری هستند. به ترتیب مدیران تجاری، مقامات دولتی و مسئولان محلی بیشتر از حد متوسط (میانگین بالاتر از ۲/۵)، کارمندان دولتی در حد متوسط (میانگین ۲/۵۱) و خبرنگاران و رسانه‌ها کمتر از حد متوسط (با میانگین ۲/۱۴) دچار فساد هستند.

۴-۲-۵. ادراک فساد برحسب پرداخت رشوه

«احتمال رشوه‌دادن به مسئولان محلی در ازای دریافت خدمات» و «احتمال رشوه‌دادن به رأی‌دهندگان در انتخابات» از دیگر گویه‌های ادراک فساد است.

جدول شماره ۷: ادراک فساد برحسب پرداخت رشوه

ادراک فساد	(۱) اصلاً	(۲) به ندرت	(۳) بسیار	(۴) همیشه	میانگین	N
احتمال رشوه‌دادن به مسئولان محلی در ازای دریافت خدمات	۱۴/۶	۴۶/۵	۲۷	۱۱/۹	۲/۳۶	۱۴۷۳
احتمال رشوه‌دادن به رأی‌دهندگان در انتخابات	۲۵/۵	۲۷/۳	۲۴/۱	۲۳/۱	۲/۴۵	۱۴۳۴

یافته‌ها بیانگر میانگین کمتر از حد متوسط (۲/۵) در هر دو گویه است. باوجوداین، ادراک پاسخگویان از احتمال رشوه‌دادن به مسئولان محلی و همچنین رشوه‌های انتخاباتی درصد نسبتاً بالایی را نشان می‌دهد؛ به طوری که در گویه نخست، تقریباً ۴۰٪ و در گویه دوم نیز تقریباً ۴۷٪ ایرانیان پرداخت رشوه را «بسیار و همیشه» ارزیابی کرده‌اند.

۵-۲-۵. ادراک فساد در مجلس، دولت و نسبت فساد زنان به مردان

در پیمایش WVS به طور خاص به وضعیت فساد در مجلس و دولت به منزله دو نهاد حاکمیتی توجه شده است. نگرش شهروندان به احتمال فساد اداری و مالی برحسب گروه‌های جنسی (زن و مرد) از دیگر سنجه‌های موردبررسی در این مطالعه است.

جدول شماره ۸: ادراک فساد در مجلس، دولت و نسبت فساد زنان به مردان

ادراک فساد	(۱) کاملاً موافق	(۲) موافق	(۳) بی‌نظر	(۴) مخالف	(۵) کاملاً مخالف	میانگین	N
دولت دچار فساد نیست	۵/۹	۲۱/۷	۲۰/۶	۳۷/۷	۱۴/۱	۳/۳۲	۱۴۶۴
مجلس دچار فساد نیست	۷/۱	۲۹/۹	۲۶	۲۴/۱	۱۳	۳/۰۶	۱۴۶۳
زنان کمتر از مردان دچار مفاسد مالی و اداری هستند	۱۳/۵	۴۱/۴	۱۵/۲	۲۴/۶	۵/۲	۲/۶۶	۱۴۸۶

میانگین به دست آمده، ادراک فساد در مجلس و دولت را بالاتر از حد وسط (میانگین ۳) نشان می‌دهد؛ البته نسبت ادراک فساد در مورد دولت، بیشتر از مجلس است. تقریباً ۵۲٪ پاسخگویان با موضوع «فساد دولت» موافق و در مقابل تقریباً ۲۸٪ مخالف‌اند. این در حالی است که در موضوع «فساد مجلس» نسبت موافقان به مخالفان، به یک میزان و برابر با ۳۷٪ است.

یافته‌ها در مورد نسبت فساد زنان به مردان گویای این است که بیشتر ایرانیان (تقریباً ۵۵٪) بر این باورند که زنان کمتر از مردان دچار مفاسد مالی و اداری هستند و تقریباً ۳۰٪ عکس این نظر را دارند.

۳-۵. تبیین ادراک فساد: عوامل مؤثر و پیامدها

با توجه به این که مطالعه WVS علاوه بر موضوع فساد مجموعه متنوعی از متغیرها را در قالب «ارزش‌ها و نگرش‌ها» اندازه‌گیری کرده است، امکان تحلیل‌های دومتغیره به منظور تحلیل علی ادراک فساد و بررسی پیامدهای آن نیز وجود دارد. تبیین علی یعنی بررسی نقش متغیرهای مستقل یا تأثیرگذار بر ادراک فساد و تبیین پیامدها به این معنا که ادراک فساد چگونه ممکن است نگرش‌ها و رفتارهای فردی را تحت تأثیر قرار دهد.

۱-۳-۵. عوامل تأثیرگذار بر ادراک فساد

در این بخش رابطه متغیرهای زمینه‌ای و شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی با شاخص «ادراک فساد» مورد بررسی و آزمون قرار گرفته است.^۱ با وجود این به دلیل تعداد زیاد متغیرها و روابط مفروض آن‌ها با «ادراک فساد»، در اینجا صرفاً نتایج آزمون‌ها و روابط معنادار (۰/۰۵ < p) گزارش شده است.^۲

جدول شماره ۹: بررسی رابطه همبستگی بین متغیرهای تأثیرگذار (مستقل) و ادراک فساد

مقدار احتمال (p)	مقدار همبستگی	متغیرهای اثرگذار
۰/۰۰۰	۰/۰۸۳**	تحصیلات
۰/۰۳۲	۰/۰۵۶*	اندازه جمعیت
۰/۰۳۱	-۰/۰۵۷*	میزان پس‌انداز
۰/۰۳۸	۰/۱۴۱*	شاخص فقر معیشتی
۰/۰۱۴	-۰/۰۶۴*	شاخص عضویت در نهادهای مذهبی و خیریه
۰/۰۰۰	-۰/۱۰۶**	رسانه رسمی: تلویزیون و رادیو
۰/۰۰۰	۰/۱۰۷**	رسانه غیررسمی: موبایل، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی
۰/۰۰۰	-۰/۱۸۷**	شاخص دین‌باوری

* معنی‌داری در سطح ۰/۰۵

** معنی‌داری در سطح ۰/۰۱

۱. همه متغیرهای مورد تحلیل، در جدول ۲ در بخش روش‌شناسی آمده است.

۲. دیگر متغیرهای مستقل مورد بررسی که رابطه معناداری با ادراک فساد ندارند عبارت‌اند از: جنسیت، سن، تأهل، اشتغال، قومیت، سطح درآمد.

نتایج رابطه همبستگی با هدف تبیین علی، بیانگر آن است که ادراک فساد در ایران از متغیرهای متعددی تأثیر می‌پذیرد. ادراک فساد با متغیر «تحصیلات»، «اندازه جمعیت»، شاخص «فقر معیشتی» و شاخص «استفاده از رسانه‌های غیررسمی» رابطه مثبت و مستقیم دارد. به عبارتی افراد با تحصیلات بالاتر، ساکنان مناطق پُرجمعیت، افراد دچار فقر معیشتی و کاربران رسانه‌های غیررسمی (موبایل، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی) ادراک بالاتری از فساد در کشور دارند. در مقابل، رابطه ادراک فساد با متغیرهایی چون «میزان پس‌انداز»، شاخص «عضویت در نهادهای مذهبی و خیریه»، شاخص «استفاده از رسانه‌های رسمی» و شاخص «دین‌باوری»، منفی و معکوس است. به این معنا که افراد دارای پس‌انداز بیشتر، اعضای مؤسسات مذهبی و خیریه، کاربران رسانه‌های رسمی (رادیو و تلویزیون) و افراد دین‌باور ادراک کمتری از فساد در کشور دارند.

۲-۳-۵. پیامدهای ادراک فساد (متغیرهای تأثیرپذیر)

متغیرهای تأثیرپذیر (وابسته) ناظر بر پیامدهای ادراک فساد است؛ این‌که چگونه سطوح متفاوت ادراک فساد ممکن است بر نگرش‌ها، باورها و رفتارهای افراد اثر بگذارد.

جدول شماره ۱۰: بررسی رابطه همبستگی بین ادراک فساد و متغیرهای تأثیرپذیر (وابسته)

مقدار احتمال (p)	مقدار	متغیرهای اثرگذار
۰/۰۰۰**	-۰/۳۲۶	اعتمادی نهادی
۰/۰۰۰**	۰/۳۷۴	بدبینی سیاسی
۰/۰۰۰**	-۰/۳۲۶	رضایت از عملکرد نظام سیاسی
۰/۰۰۰**	۰/۲۳۷	شاخص بدگمانی به انتخابات
۰/۰۰۰**	-۰/۱۹۳	احساس امنیت
۰/۰۰۰**	-۰/۱۴۹	رضایت از زندگی
۰/۰۰۰**	۰/۱۴۳	کنش سیاسی اعتراضی
۰/۰۰۰**	-۰/۱۳۹	میهن‌دوستی
۰/۰۰۰**	-۰/۱۲۹	مشارکت سیاسی

** در سطح ۰/۰۱ معنی‌دار است * در سطح ۰/۰۵ معنی‌دار است

از بین مجموعه زیادی از متغیرهای موجود در پیمایش WVS، متغیرها و شاخص‌های مندرج در جدول شماره ۱۱ دارای رابطه معنی‌داری بودند.^۱

داده‌های جدول فوق رابطه همبستگی متغیر «ادراک فساد» با متغیرهای «بی‌اعتمادی نهادی»، «احساس ناامنی»، «رضایت از زندگی»، «رضایت از عملکرد نظام سیاسی» و شاخص‌های «بدبینی سیاسی»، «بدگمانی انتخاباتی»، «کنش سیاسی اعتراضی»، «میهن‌دوستی» و «مشارکت سیاسی» را نشان می‌دهد. براساس سطح معنی‌داری و جهت (مثبت یا منفی) این روابط، می‌توان گفت که با افزایش ادراک فساد، احساس ناامنی، بی‌اعتمادی نهادی، بدبینی سیاسی، بدگمانی به نهاد انتخابات و نارضایتی از عملکرد نظام سیاسی افزایش یافته و تمایل به کنش سیاسی اعتراضی بیشتر می‌شود و در مقابل، رضایت از زندگی، میزان مشارکت سیاسی و تمایلات میهن‌دوستانه کاهش می‌یابد.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف بررسی جامعه‌شناختی ادراک ایرانیان از فساد به تحلیل ثانویه داده‌های موج هفتم پیمایش ارزش‌ها جهانی (WVS) پرداخت. در این پیمایش (برخلاف برآورد سازمان‌های بین‌المللی دیگر از جمله شاخص «ادراک فساد شفافیت بین‌الملل» (TI-CPI) که به ارزیابی‌های متخصصان وابسته است)، ادراک فساد با ارجاع مستقیم به نظر شهروندان اندازه‌گیری شده است. بازتحلیل این داده‌ها نه تنها تصویری جدید و متفاوت از وضعیت فساد در ایران را در اختیار ما قرار می‌دهد؛ بلکه این امکان را فراهم می‌کند که نقش متغیرهای اثرگذار بر ادراک فساد و همچنین پیامدهای آن را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم.

یافته‌ها بیانگر آن بود که ادراک ایرانیان از رواج فساد در کشور نسبتاً بالاست. این نتیجه هم‌سو با پژوهش‌های تجربی (رفیع‌پور، ۱۳۸۶) و برآوردهای بین‌المللی (سازمان شفافیت بین‌الملل، ۲۰۲۲) است که وضعیت ادراک فساد در ایران را مورد بررسی قرار داده‌اند. باوجوداین، در رتبه‌بندی کشورها ایران رتبه ۱۵ را در بین ۶۴ کشور مورد مطالعه به دست آورده است. این در حالی است که در بررسی سازمان شفافیت بین‌الملل، ایران در ۲۰۲۰

۱. متغیرهای دیگری که اثر ادراک فساد بر آن‌ها بررسی شد اما معنی‌دار نبودند عبارت‌اند از: اعتماد اجتماعی، احساس خوشبختی، مشارکت اجتماعی و رفتار ناهنجار.

(هم‌زمان با مطالعه WVS) رتبه ۱۴۹ را در بین ۱۸۰ کشور و نیز در آخرین ارزیابی این سازمان (۲۰۲۲) رتبه ۱۴۷ را کسب کرده است. به عبارتی، برآوردهای شفافیت بین‌الملل بدبینانه‌تر بوده و امتیاز ضعیف‌تر و جایگاه نازل‌تری برای ایران از نظر فساد پیش‌بینی کرده است. نتایج متفاوت در این دو مطالعه تطبیقی ممکن است دلایل متعددی داشته باشد. یک دلیل به نظر این باشد که ادراک شهروندان عادی احتمالاً بیشتر از ادراک متخصصان از شرایط زمینه‌ای و فرایندهای جامعه‌پذیری تأثیر می‌پذیرد و لزوماً بازنمای واقعیت فساد نیست. محتمل است در کشوری فساد واقعی اندک، اما ادراک مردم از میزان فساد بالا باشد؛ و بالعکس ممکن است سطوح بالای فساد عینی منطبق با ادراک ذهنی عامه مردم از فساد نباشد. این احتمال در ارزیابی کارشناسان و متخصصان کمتر است.

تحلیل روابط علی نشان داد که «تحصیلات»، «اندازه جمعیت»، «میزان پس‌انداز» و شاخص‌های «فقر معیشتی»، «عضویت در نهادهای مذهبی و خیریه»، «دین‌باوری» و «گرایش رسانه‌ای» بر ادراک ایرانیان از فساد مؤثر است. طبق یافته‌ها افراد با تحصیلات بالاتر، ادراک بالاتری از سطوح فساد در کشور دارند. این رابطه در پژوهش‌های دیگر (از جمله حقیقتیان و سیف‌زاده، ۱۳۹۴؛ سیف‌زاده، ۱۳۹۵) نیز مورد تأیید قرار گرفته است. با فرض این‌که ادراک فساد بازنمای واقعیت فساد باشد، می‌توان انتظار داشت افراد تحصیل‌کرده شناخت بیشتری از واقعیت‌های موجود داشته باشند. اثر «اندازه جمعیت» به این معناست که برعکس محیط‌های کوچک شهری یا روستایی که زمینه و فرصت مناسبی برای فساد وجود ندارد، در شهرهای پُرجمعیت و بزرگ احتمال فساد بیشتر و در نتیجه ادراک فساد نیز بالاتر است.

در ذیل عوامل اقتصادی و در فقدان اثر معنی‌دار متغیر «درآمد»، ادراک فساد فقط با متغیرهای «میزان پس‌انداز» (منفی) و شاخص «فقر معیشتی» (مثبت) رابطه دارد. به عبارتی، افراد دارای پس‌انداز کمتر و گرفتار فقر معیشتی ادراک بالاتری از فساد در کشور دارند. نتایج همچنین گویای این است که اعضای مؤسسات مذهبی و خیریه و افراد دین‌مدار میزان رواج فساد مالی و اداری در کشور را «کم» ارزیابی می‌کنند. این تحلیل منطبق با یافته‌های خدري و همکارانش (۱۳۹۵) در بررسی رابطه دین‌داری و ادراک فساد است. باور به فقدان فساد فراگیر در ایران، همچنین در بین کسانی دیده می‌شود که بیشتر از رسانه‌های رسمی (رادیو و تلویزیون) استفاده می‌کنند؛ درحالی‌که کاربران رسانه‌های موبایلی و شبکه‌های اجتماعی برعکس آن را «زیاد» ارزیابی می‌کنند.

نتایج مشابهی در مورد گرایش رسانه‌ای و تأثیر آن بر ادراک فساد توسط بهشتی و خان محمدی (۱۳۹۹) گزارش شده است. در تفسیر یافته‌های اخیر می‌توان استدلال کرد که همگرایی افراد مذهبی و دین‌باور با نظام ارزش‌های رسمی و ایدئولوژی حاکم (که عمدتاً در رسانه‌های سنتی رادیو و تلویزیون تولید و بازتولید می‌شود و همواره در تلاش برای ارائه تصویری ایدئالی و آرمان‌شهری از حاکمیت موجود است)، در ادراک آنان از کم‌وکیف فساد بی‌تأثیر نیست. این در حالی است که کاربران رسانه‌های غیررسمی و شبکه‌های اجتماعی بیشتر با ایده فساد فراگیر همسویی نشان می‌دهند. ادراک گروه اخیر از فساد بالا، ممکن است متأثر از آزادی عمل این رسانه‌ها در بازتاب واقعی فساد یا حتی بالعکس ناشی از پروپاگاندی رسانه‌ای جریان مخالف از شیوع فساد گسترده و نهادینه در کشور باشد.

در تبیین علی ادراک فساد آنچه بررسی شده، اثر متغیرهای غیرواقعی و البته مهم است؛ اما در تبیین پیامدها اثر واقعی ادراک فساد بر نگرش‌ها و رفتارهای ایرانیان مورد آزمون قرار گرفته است. پیامدهای آسیب‌شناختی ادراک فساد عمدتاً معطوف به پیامدهایی است که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم نظام سیاسی را هدف قرار می‌دهد؛ بی‌اعتمادی نهادی، بدبینی سیاسی، نارضایتی از عملکرد نظام سیاسی، بدگمانی به نهاد انتخابات، تمایل به کنش سیاسی اعتراضی، تضعیف میهن‌دوستی و تقلیل مشارکت سیاسی از مهم‌ترین این پیامدها است. این یافته‌ها تا حد زیادی منطبق با مطالعات نظری و تجربی است که اثرات آسیب‌شناختی ادراک فساد بر بی‌ثباتی سیاسی، بی‌اعتمادی نهادی و تضعیف نهادهای ملی (پلگرینی و جرلاگ، ۲۰۰۴؛ روشتاین، ۱۳۹۳؛ روشتاین و ایک، ۲۰۰۹؛ موریس و کلسنر، ۲۰۱۰) را مورد تأکید و تأیید قرار داده‌اند. علاوه بر اثرات سیاسی، ادراک فساد پیامدهای مخاطره‌آمیز اجتماعی مانند «نارضایتی اجتماعی» و «احساس ناامنی» نیز به همراه دارد.

به‌طورکلی اگرچه نمی‌توان منکر نقش متغیرهای غیرواقعی در کم‌وکیف ادراک افراد از فساد شد، اما این متغیرها فقط می‌توانند بر شدت و ضعف ادراکات و نه وجود یا عدم وجود فساد اثرگذار باشند. درواقع، عامل تعیین‌کننده وجود فساد واقعی است که بیش از هر عامل دیگری نگرش‌ها و ادراکات ذهنی افراد را شکل می‌دهد و آسیب‌های واقعی به دنبال دارد. ازاین‌رو، تغییر نگرش‌ها در مورد ادراک فساد، مستلزم ایجاد تغییر در واقعیت اجتماعی است.

رویکردهای نظری و تحقیقات میدانی (صندوق بین‌المللی پول، ۲۰۰۵؛ کافمن و دیگران، ۲۰۰۹) نشان داده‌اند که کارآمدترین شیوه کنترل فساد، تبعیت از الگوی «حکمرانی خوب» است که بیش از هر عامل دیگری در بهینه‌سازی کارکرد دولت، افزایش کارایی نظام قضایی و اصلاح ساختار اداری نقش ایفا می‌کند. الگوی حکمرانی خوب فی‌نفسه متضمن تغییر و اصلاح روندها و فرایندها مبنی بر کوچک‌سازی دولت، کیفیت قوانین، بهبود دستمزدهای رسمی، آزادی رسانه‌ها و شفافیت فعالیت‌هاست.

منابع

- ابراهیم‌آبادی، غلامرضا (۱۳۸۴). تحلیلی بر وضعیت فساد در ایران. مجلس و راهبرد، ۴۶، ۲۱۴-۱۹۰.
- ادیب‌پور، مهدی و کرباسی‌زاده، سینا (۱۳۹۷). رانت نفتی و فساد در کشورهای منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا (منا). مدل‌سازی اقتصادی، ۱۲(۴۴)، ۷۲-۴۷.
- ادیب‌پور، مهدی و محمدی‌ویایی، آزاده (۱۳۹۵). اثر فساد اقتصادی بر نابرابری توزیع درآمد. سیاست‌های راهبردی و کلان، ۴(۱۴)، ۱۶۸-۱۵۳.
- بهرامی، جابر و پهلوانی، مصیب (۱۳۹۳). بررسی تأثیر دموکراسی و حقوق مالکیت بر کاهش فساد در کشورهای عضو منا. راهبرد اقتصادی، ۳(۸)، ۱۹۱-۱۶۵.
- بهشتی، سیدصمد و خان‌محمدی، احسان (۱۳۹۹). بررسی وضعیت ادراک از فساد و عوامل مرتبط با آن، مطالعه شهروندان شهر سرپل‌ذهاب. جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۱(۸۰)، ۷۲-۴۵.
- پاک‌سرشت، سلیمان و افشار، زین‌العابدین (۱۳۹۶). ارزیابی تئوری برنامه سیاست‌های ضد فساد در ایران بعد از انقلاب اسلامی. مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، ۷(۲۵)، ۲۰۱-۱۷۹.
- حسن‌دوست، هادی و یزدان‌پناه، لیلی (۱۳۹۲). بررسی نگرش به فساد اداری و ارتباط آن با سرمایه اجتماعی. راهبرد توسعه، ۹(۳۴)، ۱۱۴-۸۰.
- حقیقتیان، منصور و سیف‌زاده، علی (۱۳۹۴). مشخصه‌های اقتصادی، اجتماعی، جمعیتی و ادراک از فساد جوانان تهرانی. مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ۶(۱۹)، ۸۰-۵۳.
- خدری، بهزاد، محمدزاده‌اقدم، عبدالله و سادات‌مؤمنی، فریده (۱۳۹۵). عوامل اجتماعی مؤثر بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی شهرستان سنندج. رفاه اجتماعی، ۱۶(۶۰)، ۱۶۷-۱۳۷.
- دهقان، محسن، رحمانی‌فیروزجاه، علی و عباسی‌اسفجیر، علی‌اصغر (۱۳۹۸). رابطه ادراک فساد و اعتماد اجتماعی در بین شهروندان. مسائل اجتماعی ایران، ۱۰(۲)، ۱۵۶-۱۳۱.
- راغفر، حسین (۱۳۸۹). اقتصاد سیاسی فساد در ایران. اقتصاد و جامعه، ۷(۲۵ و ۲۶)، ۱۴۶-۱۱۵.
- رز-اکرم، سوزان (۱۳۸۵). فساد و دولت: علت‌ها، پیامدها و اصلاح. ترجمه منوچهر صبوری، تهران: پردیس دانش.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۸۶). سرطان اجتماعی فساد. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- روشتاین، بو (۱۳۹۳). دام‌های اجتماعی و مسئله اعتماد. ترجمه محمود شاعرپور، محمد فاضلی و سجاد فتاحی، تهران: آگه.
- سپهردوست، حمید و برجیسیان، عادل (۱۳۹۵). بررسی اثرات غیرمستقیم فساد بر رشد اقتصادی

- با تأکید بر شاخص ادراک فساد. اقتصاد مقداری، ۱۳(۱)، ۲۹-۱.
- سیف‌زاده، علی (۱۳۹۵). بررسی ادراک شهروندان از فساد اداری و متغیرهای جمعیت‌شناختی مؤثر بر آن (مطالعه موردی: بیرجند). مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان، ۱۰(۴)، ۹۳-۱۱۴.
- شاکری، عباس و رجبی، فاطمه (۱۴۰۰). رابطه فساد و فعالیت‌های نامولد. توسعه علوم انسانی، ۲(۴)، ۵۸-۳۹.
- شکوهی‌فرد، سیامک. آل عمران، رؤیا. رحیم‌زاده، فرزاد و فرهنگ، امیرعلی (۱۴۰۱). اثرات فساد بر بازار کار در کشورهای منتخب عضو سازمان همکاری اسلامی. مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ۹(۱۸)، ۲۰۲-۱۷۹.
- شیر، حامد (۱۳۹۷). سیاست دموکراتیک و عوامل مؤثر بر آن (تحلیل ثانویه داده‌های جهانی با رویکرد تطبیقی میان‌کشوری). مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۵(۱)، ۸۵-۶۱.
- صادقی، حسین، عصار، عباس و شقاقی، وحید (۱۳۸۹). اندازه‌گیری فساد مالی در ایران با استفاده از منطق فازی (رویکرد اقتصادی). پژوهشنامه اقتصادی، ۱۰(۳۹)، ۱۷۴-۱۳۹.
- علینی، احسان (۱۴۰۱). ریشه‌ها و فرایندهای ساختاری فساد اقتصادی در ایران (دوره جمهوری اسلامی). برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۳(۵۱)، ۲۵۴-۲۱۹.
- فدایی، مهدی، قلی‌پور، فرید و غفاری، سعید (۱۳۹۶). بررسی تأثیر شاخص‌های حکمرانی خوب و اندازه دولت بر شاخص فساد در کشورهای گروه بریکس و ایران. چشم‌انداز مدیریت دولتی، ۸(۴)، ۸۸-۶۵.
- لمدرف، جی. گراف، (۱۳۸۹). علل و پیامدهای فساد: از بررسی‌های مقطعی کشورها چه می‌دانیم؟ ترجمه فرشاد مؤمنی و مرضیه پاک‌نیت. اقتصاد و جامعه، ۷(۲۵)، ۲۲۷-۱۶۵.
- مؤمنی، فرشاد و فطری، مستوره (۱۳۸۹). اقتصاد سیاسی فساد: رانت منابع، دموکراسی و فساد. اقتصاد و جامعه، ۷(۲۵ و ۲۶)، ۱۶۳-۱۴۷.
- Ades, A. & Di Tella, R. (1999). Rents, Competition, and Corruption. The American Economic Review, 89(4), 982-994.
- Andersen, T.B., Bentzen, J., Dalgaard, C.J. & Selaya, P. (2011). Does the Internet Reduce Corruption? Evidence from U. S. States and across Countries, The World Bank Economic Review. 25(3), 387-417.
- Anderson, C.J. & Tverdova, Y. V. (2003). Corruption, political allegiances, and attitudes toward government in contemporary democracies. American Journal of Political Science, 47(1), 91-109.
- Brunetti, A. & Weder, B. (2003). A Free Press is Bad News for Corruption. Journal of Public Economics, 87(7-8), 1801-1824.
- Economist, The. (2005). the curse of oil (the paradox of plenty). Available in <http://www.economist.com/node/5323394> (July, 2022).
- Gupta, S., Davoodi, H. & Alonso-Terme, R. (2002). Does Corruption Affect Income Inequality and Poverty? Economics of Governance, 3(1), 23-45.
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A., Welzel, C., Kizilova, K., Diez-Medrano J., M. Lagos, P. Norris, E. Ponarin & B. Puranen (eds.) (2022). World Values Sur-

- vey: Round Seven - Country-Pooled Datafile Version 5.0. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat.
- Hungarian Gallup Institute (1999). Basic methodological aspects of corruption measurement: Leassons Learned from the Literature and Pilot Study. http://www.unodc.org/pdf/crime/corruption_hungary_rapid_assess.pdf.
 - Husted, B.W. (1999). Wealth, Culture, and Corruption. *Journal of International Business Studies*, 30(2), 339-360.
 - IMF. (2005). The IMF's Approach to Promoting Good Governance and Combating Corruption: A Guide. Available at: www.imf.org/external/np/gov/guide/eng/index.htm.
 - Jha, C.K. & Sarangi, S. (2017). Does social media reduce corruption? *Information Economics and Policy*, 39(5), 60-71.
 - Kaufmann, D., Kraay, A. & Mastruzzi, M. (2009). Governance Matters VIII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2008. World Bank Policy Research Working Paper No. 4978, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1424591>.
 - Kotera, G., Okada, K. & Samreth, S. (2012). Government Size, Democracy, and Corruption: An Empirical Investigation. *Economic Modelling*, 29(6), 2340-2348.
 - Lederman, D., Loayza, N.V. & Soares, R.R. (2005). Accountability and Corruption: Political Institutions Matter. *Economics and Politics*, 17(1), 1-35.
 - Leite, C. & Weidmann, J. (1999). Does Mother Nature Corrupt? Natural Resources, Corruption, and Economic Growth. IMF Working Paper. WP/99/85.
 - Mauro, P. (1995). Corruption and Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 110(3), 681-712.
 - Montinola, G.R. & Jackman, R.W. (2002). Sources of Corruption: A Cross- Country Study. *British Journal of Political Science*, 32(1), 147-170.
 - Morris, S. & Klesner, J. (2010). Corruption and Trust: Theoretical Considerations and Evidence from Mexico. *Comparative Political Studies*, 43(10), 1258-1285.
 - Paldam, M. (2001). Corruption and Religion. Adding to the Economic Model. *Kyklos*, 54(2-3), 383-414.
 - Pellegrini, L. & Gerlagh, R. (2004). Corruption's Effect on Growth and Its Transmission Channels. *Kyklos*, 57(3), 429-456.
 - Pellegrini, L. & Gerlagh, R. (2008). Causes of Corruption: A Survey of Cross-country Analyses and Extended Results. *Economics of Governance*, 9: 245-263.
 - Rothstein, B. & Eek, D. (2009). Political corruption and social trust: An experimental approach. *Rationality and Society*, 21(1), 81-112.
 - TI (Transparency International) (2020). Corruption Perceptions Index 2020: Frequently Asked Questions. https://images.transparencycdn.org/images/2020_CPI_FAQs_ENv2.pdf.
 - TI (Transparency International) (2022). Corruption Perceptions Index. Available in: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022>.

- Treisman, D. (2000). The Causes of Corruption: A Cross-national Study. *Journal of Public Economics*. 76(2000), 399-457.
- World Bank. (1997). helping countries combat corruption: progress at the World Bank since 1997. Washington, D.C. World Bank Group.

References (in Persian)

- Adibpour, Mehdi & Karbasizadeh, Sina (2019). The Effect of Oil Rent on Corruption in Selected Middle East and North Africa Countries (MENA). *Journal of Economic modeling*, 12(44), 47-72.
- Adibpour, Mehdi & Mohammadi-viaei, Azadeh (2016). The effects of corruption on economic inequality income distribution. *The macro and Strategic policies*, 4(14), 153-168.
- Bahrami, Jaber & Pahlavani, Moseeb (2014). Investigating the impact of democracy and property rights on reducing corruption in MENA member countries. *Economic strategy*, 3(8), 165-191.
- Beheshti, Seyed Samad & Khanmohammadi, Ehsan (2020). Investigating the Status of Perceptions of Corruption and Related Factors in Sarpol-e-Zahab City. *Applied sociology*, 31(80), 45-72.
- Dehghan, Mohsen, Rahmani-Firouzjah, Ali & Abbasi, Aliasghar (2019). The relationship between the perception of corruption and social trust among citizens. *Iran's social issues*, 10(2), 131-156.
- Ebrahimabadi, Gh. (2005). An analysis of the corruption situation in Iran. *Parliament and strategy*, 46, 190-214.
- Ellini, Ehsan (2022). The roots and structural processes of economic corruption in Iran (Islamic Republic period). *Welfare planning and social development*. 13(51), 219-254.
- Fadaei, Mehdi, Gholipour, Farid & Ghafari, Saeed (2017). Investigating the effect of good governance indicators and government size on the corruption index in BRICS countries and Iran. *Public administration perspective*, 8(4), 65-88.
- Haghighatian, Mansour & Seifzadeh, Ali (2015). Economic, social, demographic characteristics and perception of corruption among Tehrani youth. *Sociological studies of youth*, 6(19), 53-80.
- Hassandoost, Hadi & Yazdanpanah, Leili (2013). Examining the attitude towards administrative corruption and its relationship with social capital. *Development strategy*, 9(34), 80-114.
- Khedri, Behzad. Mohammadzadeh-Aghdam, Abdullah & Sadatmomeni, Farideh (2016). Social factors affecting administrative corruption in government organizations of Sanandaj city. *Social Welfare*, 16(60), 137-167.
- Lambsdorff, J. G. (2005). Consequences and Causes of Corruption; What Do

- We Know From a Cross-Section of Countries? Translated by Farshad Momeni & Marzieh Paknit. *Economy and society*, 7(25), 227-165.
- Momeni, Farshad & Fitri, Mastoureh (2010). Political Economy of Corruption: Resource Rent, Democracy and Corruption. *Economy and society*, 7(25-26), 147-163.
 - Pakseresht, Soliman & Afshar, zinolabedin (2018). Assessment of program theory of anti-corruption policies in Iran of after revolution. *Strategic Studies of Public Policy*, 7(25), 179-201.
 - Rafipour, Faramarz (2007). *The social cancer of corruption*. Tehran: Sahami e Enteshar Company.
 - Raghfar, Hossein (2010). The political economy of corruption in Iran. *Economy and society*, 7(25-26), 115-146.
 - Rose-Ackerman, Susan (2016). *Corruption and government: causes, consequences and reform*. Translated by Manouchehr Sabouri. Tehran: Fardis Danesh.
 - Rothstein, Bo. (2014). *Social Traps and the Problem of Trust*. Translated by Mahmoud Sharapour, Mohammad Fazli & Sajjad Fatahi. Tehran: Age Publications.
 - Sadeghi, Hossein. Asari, Abbas & Shaghaghi, Vahid (2010). Measuring financial corruption in Iran using fuzzy logic (economic approach). *Economic research*, 10(39), 139-174.
 - Seifzadeh, Ali (2016). Investigating citizens' perception of administrative corruption and demographic variables affecting it (case study: Birjand). *Khorasan Cultural-Social Studies*, 10(4), 93-114.
 - Sepherdoost, Hamid & Barjisian, Adel (2016). Investigating the indirect effects of corruption on economic growth with an emphasis on the corruption perception index. *Quantitative economy*, 13(1), 1-29.
 - Shakeri, Abbas & Rajabi, Fatemeh (2021). The relationship between corruption and unproductive activities. *Development of humanities*. 2 (4), 39-58.
 - Shiri, Hamed (2017). Democratic politics and its influencing factors (secondary analysis of global data with cross-country comparative approach). *Sociological studies*, 25(1), 61-85.
 - Shokohifard, Siamek, Al-Imran, Roya. Rahimzadeh, Farzad & Farhang, Amirali (2022). The effects of corruption on the labor market in selected member countries of the Organization of Islamic Cooperation. *Economic studies and policies*, 9(18), 179-202.

